

Горан Дајовић
студент последипломских студија

РАСКРШЋА ПРАВНЕ НАУКЕ И ПРАВНЕ
МЕТОДОЛОГИЈЕ - НАУЧНА КОНЦЕПЦИЈА
СТЕВАНА К. ВРАЧАРА
(поводом књиге "Преиспитивања правне методологије")

Недавно је наша правна литература обogaћена једном особеном књигом. Реч је о делу проф. Стевана К. Врачара *Преиспитивања правне методологије* (Наговештаји државно-правног интегрализма). Како се још ни штампарска боја на њој није поштено осушила, тако још нема ни одговарајућих расправа о поставкама које она садржи и нарочито о начину на који се покрећу одређена питања у њој.

Овај спис је плелоаје за једну такву расправу, јер је она свакако пожељна и корисна, а пре или касније чини се и нужна.

Напомене о приступу теми

Већ веома дуго, такорећи од свог оглашавања у научној јавности, проф. Врачар доследно и систематски развија властиту и особену теоријску концепцију о праву и држави. Кажем развија, јер ова концепција није дата одједном и у једној књизи. Напротив, она се разрађује у готово сваком спису, обележава и утискује се у свако дело овог аутора и на тај начин, као целина, до краја исказана не постоји само у једном или другом делу. Ове напомене се чине зато што је предмет ове расправе само једна од књига проф. Врачара и то књига о правној методологији, а то може да сугерише да ће се пажња сузити само на његова методолошка схватања и то издвојена из целине ауторовог опуса. Зато је и нужно напоменути да је тако нешто немогуће (1), јер су та схватања само део шире целине, без обзира на њихову тематску одређеност (2) или формалну издвојеност од осталих. И зато ће она као део те целине и бити посматрана и анализирана. Иначе саму књигу не чини један јединствен текст, већ је она компонована од 24 различита списка. Иако су ови списи хронолошки па и по "намери" неусклађени, они откривају једно дубинско јединство и наслањају се својим садржајем и пре свега својом предметном усмереношћу један на друго, тако да ће и они бити посматрани као једна целина.

(1) Оно што проф. Врачар каже за своју тезу вреди и овде: "Третирање појединих поставки без везе са осталим унапред би било осуђено на промашај", в. Стеван К. Врачар, *Социјална садржина функције државно-правног поретка*, Београд, 1965, стр. 10.

(2) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања правне методологије*, Београд, стр. 174 ("... правна методологија... пружа и предметна, садржинска знања о праву; зато правна методологија има, ма и као другостепену, улогу теорије права").

I. НУЖНОСТИ ПРЕОКРЕТА У ПРАВНОЈ МЕТОДОЛОГИЈИ (ПРАВНОЈ НАУЦИ)

Глас проф. Врачара је глас научника незадовољног досадашњим развојем, а пре свега последицама таквог евентуалног будућег кретања науке којом се бави. Наиме, правна наука је током досадашњег развоја била изложена својеврсној дезинтеграцији и партикуларизацији својих знања. Ова се јављала на више равни, нпр. као унутрашња, културно-историјска, концепцијска дезинтеграција. Њен актуелни резултат је све већа специјализација правних дисциплина и појава непрегледне масе правних знања. Међутим, савремена правна наука нема потребе за даљим развојем у том правцу, јер су једноставно "исцрпљене максималне могућности корисности дезинтеграције..." (3). Штавише, њој прети стагнација и кретање у зачараном кругу, тако да је "дезинтеграција постала кочница даљег прогреса правне науке." Због тога "колико је раније била неопходна дезинтеграција толико сада постаје неопходна интеграција (4) правних наука... Али то је *превасходно* методолошка интеграција правних наука, а *много мање* садржинска интеграција" (5). Зато се проф. Врачар и бори против размрвљености партикуларних метода и њихове једностраности заснивањем свог интегралног, синтетичког метода (6).

Са друге стране, постоји и један ужи фронт борбе унутар овог ширег. Наиме, проф. Врачар упорно и одлучно указује на заблуде и претеривања тзв. "правног метода" (догматског, нормативног) као најраспрострањенијег традиционалног партикуларног метода. Овај метод апсолутизује феномен правне норме што доводи до њене својеврсне фетишизације (7) и одвајања од стварности. На тај начин право губи везу са стварним чињеницама. Међутим, и држава и право су делови стварности и зато их од ње не треба одвајати. Управо интегрални метод правне науке је усмерен према свету *реалних чињеница*, према правним установама схваћеним као правни реалитети, тј. схваћеним "као нешто што припада праву као специфичној друштвеној структури, као нешто постојеће и дато" (8). Дакле, оно што је главна слабост нормативног метода и последица "научне јаловости формализма", ишчезава у новој перспективи изучавања у правцу *реалности* права, тј. његовог фактичког постојања (9).

II. ТЕМЕЉИ ВРАЧАРЕВЕ РАДИКАЛНЕ КРИТИКЕ - основне теоријске поставке -

Шта је проф. Врачара навело да овако радикално и превратнички установи да је правној методологији а напосе и правној науци неопходан преокрет? Који су то теоријски разлози које он нуди као образложење за нужност тог преокрета? Шта лежи у темељу новог приступа правној методологији и правној науци? Део одговора на ова питања налази се у основним поставкама целокупне теоријске концепције о праву и држави проф. Врачара. У најкраћем, те поставке изгледају овако.

(3) *Ibid.*, стр. 63. Сличан је и смисао упозорења изнетог у чланку Стевана К. Врачара, *Правни фактицизам Вилхелма Лундстета*, "Зборник за теорију права", свеска I, уредник Радомир Д. Лукић, Београд, 1978, стр. 156.

(4) За одређење појма интеграције уопште в. *ibid.*, стр. 42.

(5) *Ibid.*, стр. 63.

(6) Посебна пажња у овој расправи ће управо бити указана овом методу.

(7) Стеван К. Врачар, *Поводом наше дискусије о појму права*, "Анали правног факултета у Београду", бр. 3-4/1963, стр. 528.

(8) В. Стеван К. Врачар, *Правни фактицизам...*, стр. 158.

(9) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 219.

а) Проф. Врачар схвата право као сложен феномен састављен од "различитих, бројних и комплементарних елемената, који тек у свом јединству и целовитости сачињавају право" (10). Правни поредак је, у ствари, једно "дијалектичко јединство" које чине елементи тако сједињени и узајамно зависни да их је немогуће посматрати и схватити изоловано и издвојено (11). Уз то, ови елементи су тако међусобно повезани и међузависни да чине једну сложу целину, која није прост агрегат тих елемената већ је један сложен систем - *правни систем* (12). Но, оно што је битно: међу тим елементима сви су подједнако значајни. Дакле, суштина правности не налази се садржана ни оваплоћена до краја и без остатка ни у једном од њих. Традиционална јуриспруденција је, као што је познато, била склона да појам права сведе на скуп правних норми, да у томе види његов супстрат. Али, по мишљењу проф. Врачара, њена заблуда и јесте у томе што правна норма није ништа значајнија од таквих елемената као што су правни субјект, правни објект, правни акт, правни однос (13).

б) Ако се све ово поједностави, уочиће се да је, у ствари, "право плод садејства реалне констелације и свесног делања" (14). У њему је на задивљујући начин спрегнут нормативитет и фактицитет у оно што проф. Врачар назива правним реалитетом - право је део стварности, штавише оно постоји као комплекс својеврсних *чињеница*, као правна стварност. Дакле, два слоја (15), две крајности, "амалгамишу се и повезују" у *јединствену* (16) творевину - *правни реалитет* (17). Тако се вредности, циљеви, идеали изражени у правним нормама као творевинама друштвено духовног стваралаштва уклапају у мноштво правних односа реалних субјеката, у дате друштвене околности.

Из свега што је предочено следи као закључак да је право једна *сложена* и *реална* целина, *систем* разноврсних елемената од којих је сваки подједнако "правни". Но, овај закључак казује само део истине о праву. Наиме, њиме се и то делимично изражавају само својства *струкуре* правног феномена. Све оно што се тиче функције права, у њему је изостављено. А говор о функцији права је згодно место да се у игру "уведе" и појам државе, онако како га у својој теоријској концепцији поставља проф. Врачар. Додуше, у смислу те концепције то је могло и требало да се учини на почетку. Јер проф. Врачар је уверен да нема говора и разговора о праву без говора и дискусије о држави. У краћим цртама описан, овај његов темељни и особени став има следећи изглед.

в) Право је, као што смо видели, један систем, специфичан регулативни механизам чија је функција, према формулацији проф. Врачара, да буде "форма процеса политичког конституисања глобалног друштва". Смисао и

(10) Ibid., стр. 160.

(11) В. Стеван К. Врачар, *Поводом наше дискусије...*, стр. 528.

(12) В. Стеван К. Врачар, *Социјална садржина...*, стр. 25; сл. и Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 107.

(13) В. о овоме Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 55, 88-89, 105; Стеван К. Врачар, *Поводом наше дискусије...*, стр. 521, 525; Стеван К. Врачар, *Историјско уобличење филозофије права*, "О филозофији права", уредник Радомир Д. Лукић, Београд, 1978, стр. 400-401.

(14) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 183.

(15) Ibid., стр. 106, 113, 216.

(16) "... Да ли уопште има основа укорењено гледиште да право има разне стране и димензије... на основу чега мора да се стварају и различити појмови права - нормативни, социолошки, психолошки и сл. Зар не постоји право као један и јединствен феномен. Зар се не би могло рећи и за све друге феномене, нарочито оне који су блиски праву (држава, политика, обичаји, морал) да су, исто тако, "вишедимензионални", али се ипак сматра да се о таквим појавима морају давати јединствени појмови". (Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...* стр. 177).

(17) В. Стеван К. Врачар, *Правни фактицизам...*, стр. 158.

значај појаве означене овом оригиналном синтагмом, проф. Врачар је детаљно изложио у својој докторској тези, али и у каснијим списима (18). Овде она није предмет расправе, али ће се разјаснити њено значење - то је процес одржавања и трајања јединства и целовитости глобалног друштва (19) (основне, потпуне, самодоволне и сложене друштвене заједнице на степену цивилизације). Форма (то је нормативни поредак) тог процеса је право, али "политичко конституисање се не може извести само преко форме" (20). Нужно је да постоји и одређено средство (организација), тј. неопходни механизам заштите овог специфичног нормативног поретка. То средство је држава. Дакле, право је форма, а држава средство процеса политичког конституисања глобалног друштва и то је њихова јединствена и незаменљива функција. Из те основне чињенице што су настали из истих друштвених потреба и што трају да би вршили исту функцију у друштву извире и основни закон њихове специфичне егзистенције - органско јединство и узајамно прожимање државе и права обележено термином *државно-правни поредак* (21). Оно се огледа и кроз одређену структуралну повезаност изражену кроз постојање низа заједничких елемената, основних принципа, исте сфере дејства (22). Међутим, овим проф. Врачар не тврди да се ствара нешто "треће", нешто што је изнад државе и права. У свом прожимању и држава и право задржавају своје особености, своју релативну независност. Зато је државно-правни поредак, како то сликовито описује проф. Врачар, "једна творевина, која представља најбољи пример социјалне симбиозе" (23) са свим оним својствима које симбиоза као појава подразумева.

III. О КОНСЕКВЕНЦАМА ИЗЛОЖЕНИХ ТЕОРИЈСКИХ ПОСТАВКИ НА ПРАВНУ МЕТОДОЛОГИЈУ

Да ли се и на који начин одређене консеквенце горе изложених теоријских поставки осећају на плану правне методологије? Наиме, проф. Врачар често истиче (24) неодојиву повезаност и међузависност предмета и метода истраживања. Свакако, на овом месту је важно да се ова, иначе узајамна и двосмерна, веза изражава и као детерминисаност метода предметом, то ће рећи да "природа самог предмета у крајњој линији одређује метод који се може употребити" (25). Према томе и у правној науци свака значајнија поставка о предмету те науке (о држави и/или о праву) игра улогу полазне основе правног метода. То нарочито овде вреди за поставку о органском јединству државе и права. У чему су методолошке вредности ове поставке и какав је уопште њен однос према методолошкој компоненти правне науке? Као својеврсна матрица за одговор на ово питање, али више из практичних - ради прегледнијег излагања - него суштинских разлога, послужиће набрајање методолошких предности поставке о органском јединству државе и права, које је учињено у чланку "Методолошки значај поставке о органском јединству државе и права" (ипак, свагда треба да се има на

(18) В. нарочито Стеван К. Врачар, *Методолошки значај поставке о органском јединству државе и права*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 1-2/1962, стр. 66-84; Стеван К. Врачар, *Методолошка интеграција правних наука*, Зборник реферата са Међународног симпозијума о методологији правних наука, Београд, 1973, стр. 147-181.

(19) В. Стеван К. Врачар, *Социјална садржина...*, стр. 39.

(20) *Ibid.*

(21) *Ibid.*, стр. 28, 40, 41; в. и *Преиспитивања...*, стр. 11-13, 71, 106, итд.

(22) В. Стеван К. Врачар, *Социјална садржина...*, стр. 40-41; в. и *Преиспитивања*, стр. 11, 60.

(23) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 12.

(24) *Ibid.*, стр. 7, 14, 171, итд.

(25) *Ibid.*, стр. 7, 59, 97.

уму да и остале напред изложене поставке - нпр. о праву као сложеном и реалном феномену и сл. - врше знатан утицај на оно што можемо назвати интегралном методологијом проф. Врачара). Елем, те предности проф. Врачар види у овим моментима:

а) поставка о органском јединству државе и права је потпуно у складу са захтевима метода материјалистичке дијалектике.

За проф. Врачара је неспорно: "Дијалектички карактер целине - државно-правног поретка - изражен је дијалектичком формулом. Она указује на сложеност веза и међусобног дејства разних елемената, како државно-правних тако и осталих" (26). Подсетимо се да је и сам појам права, по његовој концепцији, једно "дијалектичко јединство" (27) низа разноврсних елемената. Ако се о предмету правне науке изађе са оваквим поставкама, онда за проучавање тог предмета нема плоднијег и адекватнијег приступа од дијалектичког метода. Јер ће тада логику ствари пратити логика мишљења (28). Наиме, у складу са Хегеловим ставом, у дијалектичком приступу, метода постаје инхерентна животу предмета, она куца у његовом ритму. Према томе, не постоји примеренији начин поимања конкретног предмета са, у себи тако разноликим, садржајем од овога који са собом носи дијалектички метод. Осим тога, својим карактеристикама (*опшност* - у примени; *свеобухватност* - могућност проучавања свих друштвених појава; *сложеност* - мноштво састојака (29)) овај метод се на најбољи начин прилагођава захтевима за синтетичко и свеобухватно истраживање тако сложеног феномена као што је државно-правни поредак (30).

б) Ова поставка има нарочиту вредност зато што упућује на материјалистичку (насупротив традиционалног идеализма оличеног у нормативизму) и социолошко-политичку страну права.

Проф. Врачар неуморно говори о претеривањима и заблудама правног нормативизма, о једнодимензионалности и редукционизму који са собом носи приступ по којем се целокупна правна датост своди на позитивне прописе. Под утицајем такве, иначе у традиционалној јуриспруденцији доминантне оријентације, правна методологија се и сама окренула према тзв. нормативном и догматском методу. Оно што је код тог метода основно је да се "научна анализа задржава у сфери оне мреже појмова, логичке структуре... система исказа, који су присутни у самим прописима" (31). Али како су правни прописи само део права, тако и "правни метод" пружа само делимично, једнострано и непотпуно знање о праву. Осим тога, он потпуно потискује проблематику државе из оквира "правне науке". Међутим, проф. Врачар констатује да су значај и снага факата у праву толико јаки и очевидни да их ни најдоследнији нормативизам не може превидети, тако да и сами нормативисти спомињу нпр. прелаз правног у фактичко, ефикасност и сл. (32). И заиста држава и право егзистирају и "изван" самих прописа, а штавише и ови потоњи само "оцртавају у грубим... контурама објективно постојеће право опредељено реалним условима живота самог друштва" (33).

(26) Ibid., стр. 14.

(27) В. овде фусноту 11.

(28) Уп. Г.В.Ф. Хегел, *Феноменологија духа*, Загреб, 1955, стр. 32; Добро је знано да "Хегелова Логика није логика у обичном смислу речи, ни гносеологија, већ онтологија..." (в. А. Кожев, *Како читати Хегела*, Сарајево, 1990, стр. 423); в. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 417.

(29) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања*, стр. 81.

(30) Но, као што проф. Врачар закључује, "веома је лако изјаснити се за тај метод, али је веома тешко оживотворити га". (в. Стеван К. Врачар, *Историјско уобличење филозофије права...*, стр. 406).

(31) В. *Преиспитивања...*, стр. 47.

(32) В. Стеван К. Врачар, *Поводом наше дискусије о појму права...*, стр. 527.

(33) В. *Преиспитивања...*, стр. 217.

Према томе, и држава и право у подједнакој мери припадају социјалној реалности (34). Управо ту страну ствари осветљава поставка о органском јединству државе и права, јер се код државе социјална природа непосредније осећа него код права. И више од тога, "органским повезивањем државе са правом у ствари се врши прелаз... реалне политичке силе у нормативност посебног вида, али исто тако... природа нормативног постаје моћна снага стварних односа. Тако се превазилазе и... бришу оштре границе *фактичког и нормативног*" (35). Дакле, будући израз својеврсног тоталитета (36) нормативног и фактичког, државно-правни поредак (као појам) је незаменљив и незаобилазан чинилац у интеграцији спознаје свих страна, момената и елемената државно-правних феномена.

в) Теоријска уопштавања на подлози поставке о органском јединству државе и права имају шансе да буду максимално објективне.

У праву је најчешће случај да нема необоривих чињеница ни података нити да постоје апсолутно поуздани критеријуми вредности постигнутих научних резултата. Стога се у правној науци у заостреном виду поставља питање о својствима које једна правна теорија треба да има да би била исправна. Пре свега, теорија мора да буде заснована на начелу унутрашње кохерентности садржаја, она треба да буде логички хомогена и да има одлике система (37). Међутим, поред ове исправности мишљења у логичкој равни, оно што је најважније је: мора да постоји симетрија између сређености теорије и "сређености" самог предмета односно његових елемената, с тим да су "предмети као реални ентитети историјски и логички примарни у односу на идеје" (38). Дакле, правно искуство и сама друштвена и правна реалност су главно мерило, критеријум за оцену ваљаности и исправности одређене концепције (39). Сходно томе, истинита сазнања о свом предмету правна наука не може стећи дедукцијом из једног начела (елемента) - уосталом уверили смо се да проф. Врачар не даје ниједном елементу правног феномена привилегију "најправнијег", него их све посматра као подједнаке - већ искључиво "индикативним путем, посматрањем и анализом обиља конкретних правних феномена" (40). Само је у том случају сазнање (појам) мисаони одраз стварности а не плод обичне спекулације и само је тада "знање тачно, исправно, адекватно". Управо из свих ових разлога велики је значај за правну науку и методологију поставке о органском јединству државе и права. На првом месту, њена *емпиријска очигледност* јесте претпрека против произвољног и нетачног одражавања стварности. А друго, она може да буде "својеврстан оријентир... за стварну правну науку која настоји да пружи истинска знања о праву у целини" (41), јер у себи превладава и апсорбује *крајности* како нормативизма тако и фактицизма (42).

(34) В. Стеван К. Врачар, *Социјална садржина...*, стр. 50.

(35) В. *Преиспитивања...*, стр. 13.

(36) В. Стеван К. Врачар, *Радбрухово схватање о природи ствари*, "Зборник за теорију права", свеска IV, уредник Радомир Д. Лукић, Београд, 1990, стр. 211.

(37) В. *Преиспитивања...*, стр. 19; о појму система код проф. Врачара в. *Преиспитивања...*, стр. 107; о карактеристикама систематског мишљења в. Стеван К. Врачар, *Полазишта Живановићевог филозофскоправног синтетизма*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 5/1984, стр. 640.

(38) В. Стеван К. Врачар, *Радбрухово схватање...*, стр. 205.

(39) В. *Преиспитивања...*, стр. 30, 170; исто и у Стеван К. Врачар, *Историјско уобличење...*, стр. 405.

(40) В. Стеван К. Врачар, *Појам права са становишта теорије и позитивноправних дисциплина*, "Анали Правног факултета у Београду", бр. 3-4/1963, стр. 450.

(41) В. Стеван К. Врачар, *Правни фактицизам...*, стр. 158.

(42) В. овде Одељак III. (6).

IV. ИЗГЛЕД И СВОЈСТВА ИНТЕГРАЛНОГ МЕТОДА

На самом почетку констатовано је да је правној методологији (и правној науци) нужен преокрет и да проф. Врачар, као протагониста тог преокрета, преиспитује и критикује саме основе (43) целокупне традиционалне јуриспруденције, а нарочито њене методологије. Насупрот основним поставкама традиционалне правне науке, које су проузроковале дезинтеграцију и партикуларизацију правних знања, проф. Врачар конструише (своје) основне поставке (44), које треба да послуже као база за једну *интеграцију* тих знања. Поставке о праву као сложенем и јединственом феномену и нарочито о органском јединству државе и права (о државно-правном поретку) већ у самима себи изражавају једну интегрисаност и целовитост феномена који описују. Интеграцији правних знања која на бази таквих поставки треба да наступи, међутим, неопходно је и "оруђе", средство за такво предузеће, тј. мора се афирмисати метод који би одговарао *новој оријентацији - интегрални метод*. Дакле, ако је малочас анализиран однос основних теоријских поставки и неких методолошких начела, сада је трен да се опише и изглед самог метода који израста на основу тих начела и поставки.

Интегрални метод као модеран метод (45) је, насупрот традиционалном партикуларном методу, "израз и потврда унутрашњег *повезивања и јединствености* (подвукао Г.Д.) државно-правних знања" (46), а његова функција је да "допринесе што потпунијем обједињавању правних наука". Проф. Врачар га дефинише на следећи начин: "Интегрални метод државно-правне науке је комплексан и примерен метод, који пружа оптималне могућности за стицање и систематизовање истинитосних знања о државно-правном поретку" (47). Он је јединство ("*комплексност*") одговарајућих компонената - методолошке основе, методолошких поступака и методолошких инструмената. "*Примереност*" предмету истраживања (државно-правном поретку) интегрални метод задобија нарочито својом специфичном методолошком основом. Методолошку основу уопште, према проф. Врачару, "сачињавају најопштије претпоставке и појмови, који су дати у одговарајућем погледу на свет, у некој филозофији и у филозофском промишљању државе и права" (48). Методолошка основа интегралног метода (према проф. Врачару) је "аутентична марксистичка филозофија, односно социологија", али она критички преиспитује и у себе укључује и највредније резултате и достигнућа других правца, тј. целокупне мисли и сазнања (49). Овде посебно место има дијалектички метод (50) који управо негује аутентични марксизам, јер се без устезања може рећи да се интегрални метод заправо "конституише... на тлу највреднијих достигнућа дијалектичког метода" (51), иако се одмах затим мора устврдити да потпуног идентитета ту нема. Јер, на одређени начин интегрални метод представља један амалгам *свих* позитивних тековина и добрих страна досадашњих методолошко-правних истраживања. У њему има места за све методе осим оних у којима се испољава методолошки екстремизам (52) - управо то је ознака и међа за оно што је

(43) Проф. Врачар полази од чињенице да ће традиционализам, ако се задржи у основним поставкама, бити задржан и у свим изведеним знањима и поставкама. (В. *Преиспитивања* ..., стр. 101.)

(44) В. овде Одељак II.

(45) В. *Преиспитивања* ..., стр. 83, 93.

(46) *Ibid.*, стр. 93.

(47) *Ibid.*, стр. 76.

(48) *Ibid.*, стр. 49, 72.

(49) *Ibid.*, стр. 85.

(50) В. овде одељак III. (а).

(51) *Ibid.*, стр. 93, 65, 81-2, итд.

(52) *Ibid.*, стр. 64-65.

добро односно оно што је лоше међу досадашњим методима. Када се ради о "оптималним могућностима за стицање истинитосних знања" оне се у интегралном методу стичу посредством примене одговарајућих:

а) методолошких поступака - ниједан од методолошких поступака унутар интегралног метода није сам по себи примерен и сваки од њих има сачуване сопствене вредности и предности које немају други методски поступци (53);

б) методских инструмената - методски инструменти интегралног метода имају превасходни задатак да прикупљају, описују и разврставају релевантне чињенице и податке. Захваљујући општој усмерености интегралног метода на свет реалних чињеница, методски инструменти врше такву своју улогу много ефикасније и плодније него у традиционалним "методима".

Интегрални метод има три битна својства (54):

а) *Целовитост* - Интегрални метод није агрегат различитих компоненти, већ складна целина у којој је сваки део у функцији истог задатка, а сам за себе узет нема било какву самосталну вредност.

б) *Свестраност* - "Свестраност интегралног метода је његова стварна и потенцијална прилагођеност сазнавању целокупности државно-правних појмова, што значи да све што постоји мора бити и предмет научног изучавања" (55).

в) *Јединственост* - Интегрални метод постоји као један јединствен метод компонован од стастојака који се сви подређују истим *принципима*. То проф. Врачар нарочито истиче, јер према њему, фрагментарност, неповезаност и неусклађеност коришћења елемената разних метода води ка појави еклетичког, синкретичког метода. Дакле, није довољно само учити разне стране права и њима прилагодити методске поступке и инструменте, већ интегрални метод мора имати, пре свега, свој онтолошки "основ", па онда адекватну методолошку основу (као компоненту метода) - према проф. Врачару то је дијалектички материјализам и у ширем смислу дијалектички метод, који су гносолошки "пандан" државно-правној онтологији - и на тај начин творити једно "више јединство" и "складну целину" у којој свака ствар добија своје право место (56). Све друге су само "привидне замене", које су супротност и негација правог интегрисања (57).

V. КЛИЦЕ НОВЕ ДРЖАВНО-ПРАВНЕ НАУКЕ

Проф. Врачар се излагањем кључних поставки своје интегралне, државно-правне методологије прикључио једној, како он тврди, објективној тенденцији, а можда и објективној нужности (58) методолошке интеграције правних наука. Објективној нужности стога што је "стварни напредак државно-правне науке уско повезан с афирмисањем интегралног метода" (59). Свакако, ова тврдња не би имала своје оправдање, уколико би интегрални метод остао на нивоу једне искључиво теоријско-мисаоне конструкције. У вези с тим стоји, дакле, питање његове делотворности, његовог практичног остваривања као највишег и најуспешнијег метода сазнавања државне и правне стварности. Највиши домет и најважнији резултат практичне примене интегралног метода треба да се изрази кроз конституисање нове, об-

(53) Ibid., стр. 53.

(54) Ibid., стр. 77-79.

(55) Ibid., стр. 78.

(56) Ibid., стр. 160.

(57) Ibid., стр. 79.

(58) Ibid., стр. 44, 63.

(59) Ibid., стр. 94, слично и стр. 249.

једињене и синтетичке државно-правне науке. Та нова наука је у ствари сврха преокрета (60) који у јуриспруденцији треба да се догоди. Она, међутим, није само резултат примене адекватног метода, већ је у првом реду израз јединствености и целовитости њеног предмета - *државно-правног поретка*. Јер, "ако предмет правних наука није разбијен на самосталне делове, то значи да и знање о њему треба да буде интегрална целина" (61). Наиме, то и јесте совјеврсна научна мисија поставке о органском јединству државе и права - преокренути ток правне мисли у теорији државе и права из аналитичког у синтетички. У таквој новој теорији *државно-правног поретка* ова би поставка нашла своју пуну афирмацију и то као њена премиса. Она је и до сада, додуше, била понегде формално заступана, али је остала "без одговарајућих консеквенци" када се ради о утицају на изглед теорије права и теорије државе (62). Синтетичка теорија би у виду *јединствене* теоријске дисциплине обухватила "две стварно одвојене и до сада само формално повезане теорије". Нова теорија подразумева и ревизију низа постојећих поставки (63), тако да се више истакне повезаност државе и права, а њихова корелативност назначи као одлика низа важних појмова. Међутим, државно-правна наука коју ствара проф. Врачар не остаје у границама речене теорије државно-правног поретка. Напротив, теорија је само једна од три опште научне дисциплине које представљају "темељ и средишњи део целокупне државно-правне науке" (64). Поред ње ту се још налазе и државно-правна социологија и државно-правна филозофија (која опет има три дела: онтологију, аксиологију и гносеологију - чији је један сегмент напред описан интегрални метод). Но, то не значи да државно-правна наука укида или негира друге, нпр. позитивно-правне или историјско-правне дисциплине. Штавише, исто као што интегрални метод "сабира" све позитивне тековине досадашње методологије, тако и државно-правна наука мора да се гради искључиво на основи већ *постојећих знања* садржаних у појединим правним дисциплинама. Она треба да буде "совјеврсна резултанта низа посебних правних наука" (65), али коју би красила кохерентност и интегритетност знања, а не интегрисање свих правних дисциплина у једну "интегралну" правну науку (66).

На крају да додамо. Оно што је управо описано као нова, државно-правна наука, или, како проф. Врачар вели, његово особено *становиште - државно-правни интегрализам*, још увек постоји само у *наговештајима*. Али проф. Врачар нам најављује да ће то становиште у развијенијем облику да покажу књиге на којима већ дуго ради (67). О величини и тежини тог подухвата сведочи и чињеница "да је мало писаца у свету (ако их уопште има!?) који су успели паралелно да изграде не само *своју концепцију* о те три дисциплине (правној теорији, правној социологији и правној филозофији - Г.Д.) него и *напишу одговарајуће књиге* сходно тој концепцији" (68).

(60) В. овде одељак I.

(61) В. *Преиспитивања...*, стр. 61, слично и стр. 67.

(62) *Ibid.*, стр. 17.

(63) *Ibid.*, стр. 18, 68.

(64) *Ibid.*, стр. 3, 74.

(65) *Ibid.*, стр. 68.

(66) *Ibid.*, стр. 61.

(67) *Ibid.*, стр. 421.

(68) *Ibid.*, стр. 175.

ДОДАТАК: ВРАЧАР О ЖИВАНОВИЋУ - ОЦЕНА ЈЕДНЕ СИНТЕЗЕ НА ДЕЛУ

Значајне и оригиналне правно-теоријске концепције не стичу особену физиономију само властитим самоодређењем, већ своје основне поставке изоштравају и профилишу и својеврсним сучељавањем и сударањем са другим теоријама. За подухват који је наурио да предузме проф. Врачар, тј. за стварање обједињене државно-правне науке, нема у том смислу успешнијег и плодотворнијег "саговорника" од нашег знаменитог правног мислиоца Томе Живановића (69). И зато, да би сазнали шта намерава да уради проф. Врачар у правцу интеграције правних знања, природно је да се размотре његови ставови о једном од малобројних великих интегралиста у светској правној науци (70). Ово утолико пре што је сам проф. Врачар тек у обрисима оцртао својства и елементе своје будуће синтезе.

У сваком од списка које је посветио Томи Живановићу и његовом научном опусу, проф. Врачар заиста није штедео речи хвале према овом ставараоцу а нарочито према његовом делу. На једном месту (71) он каже да оно представља "велику научну баштину" и "резултат задивљујућих истраживања", "врхунско достигнуће светске правне мисли" и "до сада најимпресивнију синтезу знања уопште". Другом приликом (72) проф. Врачар вели да је ово дело "задивљујућа научна творевина", "чудесна синтеза", "грандиозно дело и драгоцену ризницу са трајним и неискрпним вредностима". На трећем месту (73) опет, то је "изузетан и јединствен подухват у целокупној модерној правној науци", "складна научна грађевина", "велико и значајно достигнуће", итд, итд. Звучаће необично да је, иако на први поглед преопширно, ово набрајање ипак само делимично! Но и такво какво је, веома је упечатљиво и симптоматично. Оно не одсликава само генерални став, или општу оцену проф. Врачара о научним достигнућима Т. Живановића, већ се у свим тим лепим речима осећа најдубље поштовање и истинско дивљење спрам подухвата који је Живановић предузео. Све то проистиче из дубоких сазнања о ширини, тежини и значају проблема које је овај научник решавао, али и из свести о вредности постигнутих резултата. Наиме, оно што је већ напред назначено: књига која је мотив овог списка је само припрема и *наговештај* једне много шире и дубље целине која се иза ње помаља и која се, за сада више виртуелно, наслуђује и замишља као обједињена државно-правна наука. А нико не може боље да зна колико је један подухват правне синтезе значајан, захтеван и са неизвесним коначним исходом од оног који развишља и смера да се у такав подухват и сам упусти. Но, уз сво уважавање и истицање пригодних комплимената, у овој ствари су много важније анализе и афирмативни односно критички ставови о појединим појмовима и о целини Живановићевог дела, које проф. Врачар износи у својим списима. Зато кренимо редом.

Како је већ и напоменуто, Т. Живановић је насупрот матичном току аналитичке струје у праву, ударио другим правцем, правцем синтезе прав-

(69) Јер и сам Т. Живановић, по речима проф. Врачара, није морао наћи *непосредне* узоре за свој систематизаторски подухват (в. Стеван К. Врачар, *Полазишта Живановићевог филозофскоправног синтетизма*, стр. 623). Он је један од ретких с којим су разговори и сучељавања у овој ствари уопште могући (в. *Преиспитивања...*, стр. 175).

(70) Уп. Стеван К. Врачар, *Полазишта...*, стр. 651.

(71) Уп. Стеван К. Врачар, *Оцена три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића*, "Зборник за теорију права", свеска II, уредник Радомир Д. Лукић, Београд, 1982, стр. 217, 220, 230, 233.

(72) Уп. Стеван К. Врачар, *Смисао правнофилозофског синтетизма Томе Живановића*, "Зборник за теорију права", Свеска III, уредник Радомир Д. Лукић, Београд, 1988, стр. 154, 156, 157.

(73) Уп. Стеван К. Врачар, *Полазишта...*, стр. 631, 637, 650.

них знања. Својом синтезом он је обухватио сва дотадашња општа знања садржана у општим дисциплинама (филозофији права, социологији права и теорији права), али и опште делове посебних и специјалних правних наука. На себи својствен начин он је баштинио све значајније тековине традиционалне јуриспруденције. Међутим, оно што је битно: овај захват није извршен механички (74), него су сходно утврђеним принципима његовог синтетизма, из расположивог обиља материјала, издвојена релевантна знања и утврђени заједнички именитељи у често супротстављеним и једностраним оријентацијама. Зато у његовом систему синтеза није само логичка операција, већ је она "подигнута на степен... правнофилозофског становишта" и "врховног постулата" (75). Захваљујући између осталог и томе, Живановићево дело се одликује својственом *систематичношћу*, а његова иначе изразито разуђена излагања поседују "изузетан степен унутрашње кохеренције" (76).

На свом путу ка интеграцији и унификацији постојећих знања, Живановић је синтетизовао не само садржину, већ и предмет и метод науке. Другим речима, он је посматрао и проучавао право као један, јединствен предмет, једним јединственим методом, да би добио свеобухватно и јединствено знање (77). Овде се на првом месту, као кључна претпоставка његове синтетичке унификације намеће обједињавање три, до тада непомирљиво раздвојена, момента права - идеје права, природног права и позитивног права у једном јединственом појму права (предметни синтетизам). Таквим захватом, по речима проф. Врачара, "он је спојио правнофилозофски идеализам, неотклоњиви јуснатурализам и владајући позитивизам" (78), не приклањајући се до краја ни једном од тих праваца. Како је извршио *предметну* унификацију, Живановић је на тај начин показао и могућност *методолошке* унификације на пољу права. Он је, у ствари, инсистирао на "потреби стварања јединствене методологије", примерене синтетичком истраживању права. У том смислу Живановић је прибегао својеврсној општенаучној (дакле, не некој специфичној, правној) методологији, која је свуда присутна. Оне научне методе које се обично појављују приликом истраживања права, он не одбацује, већ сматра да оне не дају "највиша и најзаснованија" знања. У средишту, пак, те преузете општенаучне методологије је "а можда и у њеној целокупности, налази се тзв. *генерализирајућа апстракција*" (79). "За разлику од емпиричке генерализације и обичних уопштавања, она се састоји од сложених логичких операција помоћу којих се врши критичка прерада (датог) материјала" (80).

Ова крајње лапидарна слика Живановићевог синтетизма јесте својеврсни предлог и основ за презентацију критичких ставова и погледа проф. Врачара према том синтетизму. Упркос томе што се диви грандиозном систематизаторском пројекту Т. Живановића, проф. Врачар у првом реду утврђује да је таква, иначе нужна, синтеза извршена на трагу и у духу традиционалне јуриспруденције под којом он превасходно подразумева једну нормативну, догматску правну науку. Будући да та чињеница битно предопређује Живановићев синтетизам, јасно је да се у њему појављују "многи моменти који откривају иманентне слабости и недостатке те тради-

(74) В. Стеван К. Врачар, *Смисао...*, стр. 154.

(75) *Ibid.*, стр. 142.

(76) *Ibid.*, стр. 155; уп. слично и *Полазишта...*, стр. 640; в. *Оцена три главне филозофскоправне књиге...*, стр. 228.

(77) В. Стеван К. Врачар, *Смисао...*, стр. 143; в. и *Полазиште...*, стр. 638.

(78) *Ibid.*, стр. 151.

(79) Што се тиче методолошких поставки Томе Живановића в. код проф. Врачара, *Смисао...*, стр. 145-146, *Полазишта...*, стр. 627, 638.

(80) В. Стеван К. Врачар, *Оцена...*, стр. 223.

ционалне јуриспруденције” (81). Такође, што се тиче унификације предмета, примећује проф. Врачар, она је извршена на тај начин што су преузети уврежени основни ставови о три вида права (идеји права, природном праву и позитивном праву) који творе јединствен, синтетички појам права, без њиховог темељнијег преиспитивања. ”Зато је његова синтеза више захватала постојеће погледе него што је... успела да покаже своје обједињујуће или унификаторске резултате у самом праву као друштвеној творевини” (82). На тај начин је насушна научна потреба за једним јединственим поимањем права (и државе) као предметом правне науке овом синтезом тек донекле задовољена. Слично се може утврдити и за његову методолошку унификацију. Истина је, а то је и једна од врлина Живановићевог система, да је он у својим властитим истраживањима - дакле не само речју, већ и делом - проверавао и показивао делотворност свог синтетизованог метода и на тај начин га оправдавао. Међутим, проф. Врачар је изричит: ”Ово је само једна од могућности утемељења јединствене методологије. Поред ове постоје и разне друге... изграђене варијанте *методолошке* интеграције у области права” (83). Ово утолико пре, што је цео Живановићев метод, у ствари, сведен на логичку синтезу и што на тај начин изван његовог радијуса остају сви ”класични” методи и методски поступци истраживања права, па самим тим и њихове вредности и предности. Као највећи недостатак и главну слабост целокупног Живановићевог синтетизма, међутим, проф. Врачар издваја ”насилно и неприродно изостављање” из његовог система знања о држави (84). Наиме сам Живановић ”појам државе у синтетизовању узима само за означавање једне међу осталим правним установама” (85), а то је крајње упрошћена па и нетачна формула за дефинисање односа државе и права, а и за одређење припадности правној науци знања о држави. Ако је Тома Живановић својим системом желео да створи свеобухватну синтезу правних знања, никако из те синтезе није смео да изостави тако значајан појам, појам истога ранга као и појам права. Биће да је у овој ствари Живановић био ”жртва” своје епохе и оне, још увек преовлађујуће струје у правној науци, која непрестано из те науке истискује и ”избацује” знање о држави. На овом питању долази у ствари до изражаја једна ”умањена *стварносна релеванција*” целокупног Живановићевог система. То је последица његове бригае да извор и мерило конструисања система буду околности у сфери логике и заточеног знања, а не чињенице друштвене и правне реалности (86).

И на крају овог кратког додатка, оно што би се као коначни закључак проф. Врачара о делу Томе Живановића могло чути, зазвучало би овако: дело Томе Живановића није само резултат једне стваралачке и научне генијалности његовог творца, већ је и израз објективне тенденције (закономерности (87)) развоја правне мисли модерног доба према интеграцији и синтези тренутно расутих и вештачки раздвојених правних сазнања. Осим тога, Живановић је својим системом подарио овој тенденцији својеврсни научни легитимитет. Јер, ”кад се већ у једном од првих покушаја (синтезе

(81) Ibid., стр. 237; слично и *Полазишта...*, стр. 642-643.

(82) В. Стеван К. Врачар, *Полазишта...*, стр. 638. Да би у овој ствари утисак био потпуно треба споменути да се на једном месту (*Смисао...*, стр. 151) проф. Врачар о овом предметном синтетизму изјашњава бираним речима. То само сведочи о пионирском карактеру подухвата који је Живановић предузео. Зато је и могуће да се неки његови појмови критикују као мањкави, непотпуни и сл, а да се опет њима досегнута сазнања са правом сматрају вредним и значајним, јер пионирским, достигнућем.

(83) В. Стеван К. Врачар, *Смисао...*, стр. 146.

(84) В. Стеван К. Врачар, *Полазишта...*, стр. 647-649.

(85) Ibid., стр. 648.

(86) Ibid., стр. 644.

(87) Ibid., стр. 643; в. и *Смисао...*, стр. 142; в. и овде фусноту 58.

знања о праву - Г.Д.), ако не и првом постигну такви резултати да доведу до тако развијеног научног система, онда је то најбоља потврда *научне заснованости* (курзив - Г.Д.) и знања и самог система" (а додали бисмо и саме синтезе као начела тог система) (88). Зато се, после свега, слободно може рећи да Живановићевом делу треба приступити управо као највећем "резултату у настојањима да се наспрам и поред доминирајућег *анализизма* у правној науци утемељи и развије *синтетизам* као нужна противтежа првога" (89).

VI. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Један одређени закључак о *целокупној* теоријској концепцији проф. Врачара која је управо представљена, у овом часу није могуће дати, из једноставног разлога што сама концепција тек треба да се до краја разради и оживотвори. Но, о неким њеним аспектима може се и сада рећи која реч, без намере да то представља неопозив, коначан суд (90).

У овај приказ смишљено је, иако то најдиректније не одговара теми и њеној сврси, укључен део о Томи Живановићу. Јер, изгледа да је у извесном смислу проф. Врачар на сопственом случају потврдио и исправност своје тврдње: Живановићева "синтеза задобија значај и вредност једног *узора* за све (будуће) покушаје (интеграције правних знања - Г.Д.)" (91). Наиме, и он жели да својим интегрализмом баштини сва истински вредна достигнућа досадашњег развоја правних наука, баш као што то чини и Живановић својом синтезом. Дакле, нетачан је и само површан евентуални утисак да се проф. Врачар затвара у оквире само једног филозофског (марксизам, дијалектички материјализам) или филозофскоправног приступа. Затим, као што Живановић своју синтезу не остварује еклектички и синкретичким комбинавањем, већ по истим и унапред утврђеним принципима, исто то се - можда и у већој мери - може рећи и за интегрализам проф. Врачара. Место на којем проф. Врачар, међутим, одступа и битно се разликује јесте однос целокупне синтезе према *стварности*. Наиме, Живановићевом синтетизму се највише замера због крутости и логичког схематизма његовог система, који понекад зарад логичке исправности својих конструкција занемарује стварност. Међутим, проф. Врачар, не одбацујући *синтезу* и *системност* као начело исправности теорије, захтева и одређену "стварносну релеванцију, стварносну резонанцу" (92), коју синтеза мора да поседује. То ће рећи да је само *реалност* извор (података), мерило (истинитости) и сврха (постојања (93)) правне теорије. У овом случају ће *системност* теорије бити заснована на срећности реалних елемената, тј. на државно-правном поретку као реалном систему, а не на логичкој спекулацији. Државно-правни поредак, као основни предмет те теорије, ће дакле бити у себи интегрисана, реална основа (основна поставка) за њен развој и разраду као *државно-правне теорије* (94). Међутим, сама разрада те премисе на најширем подручју *државно-*

(88) Ibid., стр. 644.

(89) Ibid., стр. 619; в. и *Смисао...*, стр. 159.

(90) Уосталом, главна сврха овог списка је да на сажет и приступачан начин презентира једну оригиналну правну концепцију, а никако да оспорава неке њене појмове и поставке.

(91) В. Стеван К. Врачар, *Оцена...*, стр. 233; слично и *Смисао...*, стр. 159.

(92) В. Стеван К. Врачар, *Историјско уобличење филозофије права...*, стр. 405.

(93) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 111.

(94) Има се утисак да је проф. Врачар дошао и до многих методолошких поставки крећући од ове своје основне, која би логично требало да буде резултат процеса сазнања, а не "упутство" за вођење тог процеса. Но, чак и да је овај утисак погрешан, неспорно је

правне науке (и теорије у њеном саставу) врло је захтеван и компликован посао. Оно што већ сада може да се примети је да ће бити тешко развити целовиту теорију државно-правног поретка доследно и до краја не раздвајајући га два феномена. Прво, јер су досадашња знања (која треба да послуже као материјал за синтезу) у доброј мери стицана на основу раздвајања државе од права и њиховог одвојеног проучавања. А друго, поставка о органском јединству државе и права јесте основни закон повезивања и постојања ове две појаве, али оне су и поред те везе *релативно независне* и као такве подобне да буду фактори од значаја за низ правних појава, усанова, односа и сл. У тим ситуацијама се њихова међусобна веза не осећа као кључна, а уколико би била тако схваћена, могла би да представља и одређену сметњу у истраживању. Уколико пак у неким моментима дође до одвајања, сâм узет за себе, нпр. појам права како га схвата проф. Врачар, може бити незгодан и непогодан као предмет о којем ће се створити *систематско знање*. Јер, иако га схвата као систем, проф. Врачар у праву не издваја по важности ниједан елемент, а то компликује задатке на систематизацији знања (у одређеном смислу говорећи, овде много лакши "задатак" има нпр. нормативизам, који се усредсређује само на *један* главни предмет проучавања - на правне прописе; а сами правни прописи имају облик "духовних творевина које саме по себи подлежу законима кохерентног и *систематског* мишљења" (95)). Чини се да у овом правцу - ово је само једна сугестија - може нпр. бити користан и интересантан појам правне обавезе. Јер, код овог појма је можда и очигледније него код других правних појмова да се не може свести на нормативну димензију. Дакле, у њему је веома изражен реални елемент (и то не само социолошки и политички већ и психолошки). Затим, он је готово јединствен по својим везама, међузависностима и сл. са скоро свим важнијим правним појмовима. Такође, уз помоћ тог појма право се лакше посматра у склопу других, њему сродних, појава (морала, обичаја, итд.), али се и лакше са њима разграничава, итд. Због свега овога појам правне обавезе може бити један од важнијих ослонаца и стубова реалистички заснованог *систематског* знања о праву. Све ово су само тезе за једну могућу синтезу које (било да се потврде или оповргну) скрећу пажњу на то колико један отворен и свеобухватан приступ држави и праву може бити изазован и користан, јер је као створен за претресање и *преиспитивање* многих уврежених, окошталих научних поставки. "А познато је", вели проф. Врачар, "да је за науку далеко корисније прављење ма и корака напред него самозадовољно тапкање у месту" (96). Проф. Врачар се трудио да такве кораке прави увек, па чак и у време када је налог владајућег научног конформизма био да се стоји у месту. Али његов научнички "вјерују", по којем је наука "подручје врхунске одговорности" и "облик позитивних етичких опредељења" (97), му никада није допустио да научну истину подреди идеолошкој мистификацији и политизацији (98). Штавише, колико је умео и могао, проф. Врачар је критиковао све појаве, што је у "оно" време било

да су код њега основне методолошке поставке продубљене на тој основној премиси, да се из ње могу развити и да су са њом сагласне. Дакле, она се показује као сâма срж, средиште, "полазиште и долазиште" његове концепције. Зато ће овде бити кратко размотрене неке импликације управо те средишње, суштинске поставке на ток и могућности њене разраде на најширем плану нове (државно-правне) науке, а због ограничености простора неком другом приликом ће се анализирати утицај и ове друге, методолошке компоненте на садржај те науке.

(95) В. Стеван К. Врачар, *Преиспитивања...*, стр. 48.

(96) *Ibid.*, стр. 35.

(97) *Ibid.*, стр. 28.

(98) "Наука не треба да признаје ниједан други ауторитет, сам ауторитета истине" (*Преиспитивања...*, стр. 35.).

нужно, али и опасно чинити (99). Између осталог и због тога, свим његовим списима, ма у ком периоду да су написани, протекло време није ускратило свежину и актуелност.

На послетку, ево и неколико опаски о стилу и језику Врачаревих списа, јер и један и други су у својеврсној функцији његовог властитог приступа науци и њеном предмету. Начин, обимност и општост излагања, те кориштена лексика указују и на особености његовог начина размишљања, његове методологије и напоје његовог научничког "етоса". Систематичност, унутрашња кохеренција, истинитост, утемељеност, све ове одлике које препознајемо у правној (државно-правној) теорији проф. Врачара одражавају се у одређеној мери и свака на свој начин и у стилу и језику нашег аутора. Све његове идеје су, наиме, јасно (100) изложене, сигурно и доследно изведене те опширно и поуздано засноване и образложене са акрибијом и ерудицијом које изазивају поштовање (101). Са једног становишта, више литерарног, можда би се и могло приметити да је језик проф. Врачара одвећ "сув" и сведен, да је његов стил раван, без "драмских" узлета и катарзе, да реченице каткад делују претрпано и да излагања, уопште узев, изгледају преопширна. Међутим, свагда треба имати на уму да је то почесто последица строге дискурзивне основе сваког веродостојног научног резултата, који је тема извесног излагања. А такође, важно је да су сâм језик и стил само средства за презентацију тих резултата и да се ради тога они саображавају условима нужним за извршавање те функције. Уколико ту функцију успешно изврше, а чини се да се за језик и стил проф. Врачара то може устврдити, онда су они свој задатак сасвим испунили. А уколико тај свој задатак још и премаше, онда постају и украс, једна вињета која већ постојећим научним додаје и један естетски квалитет.

Ако је у позиву научника садржана непрекидна и неуморна тежња за истином, трагања за истинитим знањем, онда је питање истине и "производње истинитосног знања" централно за сваку науку, па и за правну. Међутим, оно што је у праву специфично: овде је питање научне истине повезано са питањем синтезе знања. Јер, у праву је истина целина. Зарад тога, не сме се у проучавању права стати и закопати само код једног његовог елемента или момента. Неопходно је да нас проучавање норме води ка проучавању факта, да нас појам права "однесе" ка појму државе, да се, речју, од проучавања једног дела преко другог и трећег стигне до целине и на тај начин успостави пуно јединство логичког и научног са предметним и реалним. Ово је можда права реч коју је у овој ствари мудро и одмерено изрекао проф. Врачар. Да је и само код ње стао и остао, за науку би то већ био значајан добитак. Шта ће, пак, његови наговештени наредни кораци на том путу донети науци није познато. Али, пожељимо нашем аутору да оно што је науцио оствари што је право.

(99) Ibid., стр. 53, 216; на једном месту (*Преиспитивања...*, стр. 57.) проф. Врачар констатује да и крајње супротстављени правци могу имати додирне тачке и споне на основу којих се чак образују поједине мешовите концепције. Све ово му служи као предтекст за критику оштрог (тада политички и идеолошки наметнутог) јаза између "тзв. немарксистичке и тзв. марксистичке правне науке". (Ово "тзв." звучи као жаока против тада владајућег уверења да је само марксистичка наука права наука, а да све остало спада у ненаучну макулатуру без икакве вредности.

(100) "Познато је да свака тежња у правцу што збијенијег и кондензованијег излагања аутоматски и сразмерно води у правцу неразумевања". (*Преиспитивања...*, стр. 32.).

(101) Из оваквог стила и "занатског" манира проф. Врачара произилазе и одређене потешкоће за свакога ко жели да на кратак, приступачан и информативан начин прикаже и покаже основне елементе и карактеристике његове методолошке и теоријске концепције. Јер, његова опширна излагања и образлагања јако је тешко збити у што је могуће мање простора, а да им се не одузме аутентична аргументација, дубина и снага мисли и њихова кохерентност и преплетеност. Зато се у таквом приказу могу појавити и празнине, недоречености и промашаји. У том смислу треба схватити и пропусте и недостатке који ће се у овом спису неминовно открити.